

TATAR ŞİİRİNDE “ÇEŞME”

Araş. Gör. Alp Eren DEMİRKAYA
Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Özet: Su hayatın her safhasına nüfuz ettiği gibi edebiyatta da güçlü izler bırakmıştır. Özellikle Tatar edebiyatında suyun çeşmeyle buluşması ona farklı misyonlar yüklemiş ve çeşme kimi zaman kavuşmanın, kimi zaman ayrılığın adresi olmuş; kimi zaman bir düğün yeri, kimi zaman ise duaların edildiği kutsal bir yer hüviyetine bürünmüştür. Bu çalışmada Tatar şairlerinin çeşme konusuyla ilgili kaleme aldıkları şiirlerden hareketle çeşmenin Tatar Türkleri için ne anlam ifade ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Su, Tatar edebiyatı, çeşme, şiir.

“FOUNTAIN” IN THE TATAR POEM

Abstract: Just as the water penetrating all of the stage of life, it also left strong impressions on literature. Especially, meeting of water with the fountain in Tatar literature puts different missions on it and sometimes becoming the adress of reunions, sometimes the adress of seperation; sometimes it takes the form of a wedding ceremony, sometimes a holy place where it is prayed. In this study, using the poems that Tatar poets wrote out about fountains, it is tried to reveal what the fountains mean for the Tatar Turks.

Keywords: Water, Tatar literature, fountain, poem.

Giriş

“Karadeniz’in kuzey sahillerinden başlayıp İdil nehri ile Urallar arasında devam eden geniş düzlüklerin oluşturduğu alanda İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar ve Bulgarlar gibi Türk topluluklarının yaşadığı ve egemen olduğu (M.Ö. VI-IV. yy’dan başlayan) uzun bir tarih ardından, özellikle XIII. yy.’ın ilk çeyreğinde oluşan Altın Ordu Devleti zamanında Tatar adıyla ünlene Türk kavmi meydana gelmiştir¹. Bu Türk kavmi, ananevi değerleri geçmişten günümüze taşıyan köklü bir geleneğin de mimarı olmuştur.

“Bütün Türkler gibi, Tatarlar da kendilerine ait olan söz sanatının başlangıcı olarak Runik yazı ile kaydedilen Orhun-Yenisey Kitabelerindeki “Kültigin ve Tonyukuk Kitabeleri”ni (VI.-VIII. yüzyıllar), “Fal Kitabı”nı (IX.-X. yüzyıllar), Balasagunlu Yusuf’un “Kutadgu Bilig”ini (XI. yüzyıl), Kaşgarlı Mahmud’un “Divanü Lugatit-Türk” adlı eserini (XI. yüzyıl), Ahmet Yükeki’nin (XII. yüzyıl),

¹ Mustafa ÖNER, **Türk Lehçeleri Grameri (Tatar Türkçesi)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 681

Ahmet Yesevi (XII. yüzyıl) ve Süleyman Bakırgani'nin (XII.) eserlerini saymaktadırlar². Bu eserler bütün Türklüğün temel kaynakları olduğu gibi Tatar Türklerinin de ilk edebiyat ürünleri arasında yer almaktadırlar.

Bu edebiyat mahsullerinden geçmişten günümüze insan kalbine ve ruhuna nüfuz eden en tesirli araçlardan biri ise hiç şüphesiz şiir olmuştur. Kul Ali, Rabguzi, Berke Fakih, Seyfi Sarayi ve Maksudi gibi önemli şairlerin dinî-felsefî eserleriyle hayat bulan Tatar şiiri özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal, millî ve beşerî konularda varlığını sürdürmeye devam etmiş; Abdullah Tukay, Sibgat Hekim, Hasan Tufan, Musa Celil ve Hadi Taktaş gibi şairler ile şiire yeni bir soluk getirmiştir.

Hemen hemen her köyde bulunan ve köyün, köylünün, hayvanların ve yolcuların uğrak yeri olan çeşmeler Tatar şiirinde en fazla işlenen motiflerden biri olmuştur. Biz de çalışmamızda “çeşme” üzerine yazılmış şiirleri Tatar Kültüründe Çeşme, Şiirlerde Çeşmenin Ele Alınışı ve Çeşmede Zaman başlıkları altında toplayarak bu kültür ögesinin bir toplumun hayatında ne denli önem teşkil ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Tatar Kültüründe Çeşme

Su, insanın hayat kaynağıdır. İnsanlar tarih boyunca bu mukaddes varlığı aramış; pek çok boy, millet ve devlet de bu hayat kaynağının etrafında teşekkül etmiştir. Kazan Tatarları da kendileri için hayatî öneme sahip olan İdil Nehri etrafında konuşlanmıştır. Bu sebeple Tatar şiirinde suya ve bilhassa suların en kudretlisi olan İdil'e sonsuz bir bağlılık söz konusudur. En uzak diyarlara onunla gidilir, bütün güzellikler onunla görülür, bunun yanında en derin ve en hazin duygular da yine onunla dile getirilirdi:

<i>İdël buylarına barsam,</i>	<i>İdil boylarına varsam,</i>
<i>Eytër idëm İdëlge:</i>	<i>Söyler idim İdil'e,</i>
<i>Minëm kaygılarımni da</i>	<i>Benim kederlerimi de</i>
<i>Alıp kit, dip, diñgëzge...³</i>	<i>Alıp git, diye denize...</i>

İdil aynı zamanda bolluk ve bereket demektir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te Etil maddesinde İdil'in gücü ve bereketi gözler önüne serilir:

Etil suwı aka turur
Kaya tüpi kaka turur
Balık telim baka turur
Kölüñ takı köşerür.⁴

² Çulpan ZARİPOVA ÇETİN, *Tatar Edebiyatının Gelişimi*, Akademik Bakış Dergisi, İstanbul, 2006, s. 138

³ <http://kitap.net.ru/songs/songs17.php> 17.04.2015

İdil gibi bir nehri oluşturan en önemli unsurlardan biri ise hiç şüphesiz hemen hemen her köyde bulunan ve küçük ırmaklara karışarak İdil’e hayat veren çeşmeler olmuştur:

Tuu bėlen kavişalar, *Doğar doğmaz kavuşurlar,*
Ėzlemiler yulnı çitten. *Aramazlar başka yolları.*
...Çişmelernėñ bėrdemlėgė *... Çeşmelerin birlikteliğidir*
İdėlnė de İdėl itken!” *İdil’i de İdil eden!”⁵*

Suyun insanlar için olduğu kadar diğer bütün varlıklar için de sonsuz bir hayat kaynağı olduğunu Musa Celil “Çişme Cırı” adlı şiirinde şöyle dile getirir:

Tav astında cırlap çişme aga, *Dağ eteğinde güröldeyip çeşme akar,*
Kamışlıkka kėrėp yugala. *Kamışlığa girer kaybolur.*
Tatlı suvı, dertlė cırı bėlen *Tatlı suyu, coşan türküsüyle*
Gülçeçeklė cirnė sugara. *Gül çiçekli yerleri sular.*

Cir yeşere anıñ suvın Ėçėp, *Yer yeşerir onun suyunu içip*
Ak kayınnar yafrak yaralar. *Akkavaklar filizlenirler.*
Tañ aldında anıñ cırlarınnan *Şafak vakti onun türküleriyle*
Sandugaçlar kanatlanalar. *Bülbüller kanatlanırlar.⁶*

2. Şiirlerde Çeşmenin Ele Alınışı

2.1. Bir İnsan Olarak Çeşmeler / İnsanlaşan Çeşmeler

Tatarlar çeşmeleri tıpkı bir insan olarak görmüş, dertlerini, hayâl kırıklarını, sevinçlerini ve en güzel anlarını onlarla paylaşmışlardır. Şevket Galiev “Çeşmeler İle Konuşuyorum” adlı şiirinde bu durumu şöyle dile getirir:

Tav yağında çişmeler küp *Dağlarda çeşmeler çok,*
Min üzėm de şul yaktan. *Ben, kendim de oralıyım.*
Çişmeler bėlen duslaştım *Çeşmelerle dost oldum,*
Yalanayaklı çaktan. *Ufacık bir çocukken.*

⁴ “İdil ırmağının suyu sert dağın dibini döverek akıyor. Onun bolluğundan oluşan göllerde balıklar ve kurbağalar çoğaldı.” Ahmet Bican ERCİLASUN, Ziyat AKKOYUNLU, **DİVĀNU LUGĀTİ’T-TÜRK (GİRİŞ-METİN-ÇEVİRİ- NOTLAR-DİZİN)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 34

⁵ Gosman SADE, **Yaratuv yava: Şigirler, balladalar, poema**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2011, s. 108

⁶ Musa CELİL, **Eserler**, Megarif Neşriyatı, Kazan, 2004, s. 34

Çiřmelerdey vakıt aga

Çeşmeler gibi vakıt akar

Kiter vakıt ta citer.

Tükenir vakıt de gelir.

Çältër-çältër kilëp çiřmem

Şırıl şırıl akan çeşmem

“Kaytır, kaytır” dip köter.

“Döner, döner...” diye bekler.⁷

Rifkat Zakirov, “Çişme Başı” adlı eserinde ise çeşmelerin gözünden insanların nasıl kendisine muhtaç olduğunu, nehirler ve denizler kadar engin olmasa bile yine de insanların gönlünde önemli bir yer teşkil ettiğini şöyle vurgular:

Üzëm kęçkëne min, tik şulay da

Ben kendim küçücüğüm, yalnız şöyle de

Kiçëp uzın basma-küpërlernë.

Geçerim uzun merdivenli köprüleri.

Këşëlernëñ, susap, minëm yanga

İnsanların susayınca benim yanıma

Bërer kilmi kalgan küni barmı?

Gelmedikleri bir gün var mıdır ki?

Derya kulay kürse suvı bilen

Derya için ne kadar kolaysa

Sugarunı üzëñëñ dımlı yarın

Sulamak kendisinin etrafını

Min bëlmimën halık küñëlännen

Ben bilmiyorum halkın gönlünden

Başka büten koyar urın barın...

Başka dökülecek yer var mıdır ki?..⁸

2.2. Geleneklere Yansıyan Çeşmeler

2.2.1. Kılık-kıyafet:

“Tatarlarda erkeklerde ve kadınlarda giyimin önemli kısımları gömlek (elbise) ve yelectir. Bunun yanında başa takılan millî şapka çeşitleri (erkeklerde tübetey veya kelepüş, kadınlarda qalfaq ve şal), ayağa giyilen millî çizmeler (renkli derileri birleştirip elde edilen çitekler) ve takılar Kazan Tatarlarının giyim-kuşam kültürünü en güzel nitelikte tamamlamaktadırlar.”⁹

Tatar gençleri çeşmeye gitmeyi, oradan su almayı ve eve geri dönmeyi bir merasim havasında gerçekteştirirler. Genç kızlar çeşmeye giderken sandıklarından en güzel elbiselerini çıkarır, en güzel takılarını takar, çiçek motifleriyle örülü başörtülerini bağlayıp en güzel çizmelerini giyerler. Su doldurmak için kullanacağı kovaya türlü çiçeklerle örölmüş bir taç takarlar. Bu şekilde su temin edeceği vasıtaya bile ayrı bir görünüm ve ayrı bir renk katmış olurlar. Bunun yanında genç erkekler de en güzel kıyafetlerini giyer, çizmelerini çeker, atlarını tıpkı kendileri gibi süsleyerek bir yiğit edasına bürünürler. Musa Celil’in “Altınsaç” adlı şiiri bunun en güzel örneklerindedir:

⁷ Nail GAZİEV ve diğerleri, **Tatarstan Çişmeleri**, Zaman Neşriyatı, Kazan, 2008, s. 84-85

⁸ Rifkat ZAKİROV, **Can Cılısı: Şıgırlar, beyit hem poemalar**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2006, s. 101

⁹ Çulpan ZARİPOVA ÇETİN, **Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2008, s. 72-82

*Sin argansıñ, Altınçeç!
Yel it çişme buyında,
Çişme akkanın kara,
Altın çeçññě tara!
Buyıñ zıfa, söykěmlě,
Yözěñ koyaş şikěllě,
Çeçññěn her börtěğě
Altın nurlar şikěllě!*

*Sen yorgunsun, Altınsaç!
Dinlen çeşmenin yanında,
Çeşmenin akışına bakarak,
Altın saçını tara!
Boyun uzun, hoş,
Yüzün güneş gibi,
Saçının her teli
Altın ışıklar gibi!¹⁰*

2.2.2. Halk İnançları:

Dünyada milyarlarca insanın hayatına yön veren birçok din dışında, her bir ulusa, boya ve millete ait birtakım inançlar ile bu inançlar doğrultusunda gelenek-görenekler ile şekillenen birtakım uygulamalar bulunur. Tatar Türklerinin halk inançlarında da bu birtakım inanışların çeşmeyle bütünleştiğine şahit oluruz:

*Anda kilěp namaz ukıgannar,
Mosafirlar doğa kılğannar.
Çişme başı izğě urın diyěp,
Tesbih eytěp torgan urmannar.*

*Oraya gelip namaz kılmışlar,
Misafirlar dua etmişler.
Çeşme başı kutsal yer diye,
Zikir çekmiş ormanlar.¹¹*

2.2.2.1. Çeşmenin Yanında Uyumak:

Çeşmelerin yanında uyuyakalan veyahut tıpkı âşıklık geleneğine sahip olan kişilerin rüyalarında bade içmek için uykuya yattığı gibi Tatar gençleri de, özellikle erkekleri, çeşmelerin yanında uykuya dalabilirlerse rüyalarında ileride kendilerine eş olabilecek insanı görebileceklerine inanırlar. Rüyalarında gördükleri kişi kendi köylerinde ise hemen bulunduğu hanenin önüne giderler; yok eğer rüyalarındaki kişi daha önce hiç görmedikleri biri ise komşu köylerde o kişiyi aramaya koyulurlar:

*Goměřñ buyı yörisěñ de çittě,
Kiçesěñ de yulda zur davıl.
Şul çişmeněñ ulağına yatıp,
Sin basasıñ yörek susavın.*

*Hayatın boyunca gurbettesin,
Atlatırsın büyük fırtınaları.
Şu çeşmenin oluşuna yatıp,
Dindirirsin yürek yangınıni.¹²*

¹⁰ Musa CELİL, **Eserler**, Megarif Neşriyatı, Kazan, 2004, s. 182

¹¹ Nail GAZİEV ve diğçerleri, **a.g.e.**, s. 28

¹² Hösnul VELİULLİN, **Çişme: Cırlar hem romanslar**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2004, s. 48

2.2.2.2.Çeşmeye Yüzük Bırakmak:

Tatar gençleri özellikle kızları kismetlerini görebilmek, bahtlarının açık mı yoksa kapalı mı olduklarını öğrenebilmek için akşam vakitlerinde çeşmelerin yanına giderler ve dilek tutarlar. Dileklerinin kabul edileceğini hissettikleri anda ise ellerini havaya kaldırarak dualar eşliğinde çeşmenin üzerine yüzük bırakırlar. Bu esnada çeşmeden akan suyun çıkardığı köpüklerin oluşturduğu baloncukların içerisinde gönüllerinde yatan kişiyi gördüklerine inanırlar:

Yözək salıŧ, yözək salıŧ

Yüzük bırakma, yüzük bırakma

Yeşlekte kalgan uyın.

Gençlikte kalan oyun.

Bězně běrěňçě meħebbet

Bizi ilk aşk ateşine

Utına salgan uyın.

Salan oyun.¹³

Çeşmelere yüzük bırakmak aynı zamanda aşkın mühürlenmesine ve sevginin ilelebet süreceğine de bir işarettir. Şair Gomer Beşirov'un "Cidigen¹⁴ Çeşme" şiiri bunun en güzel örneklerindedir:

Ciděgen çişmelerde yözək saldım,

Cidigen çeşmelerde yüzük bıraktım,

Ciděgen yıldız kürəp kalsın dip.

Cidigen yıldız görebilsin diye.

Cankay-canaş alsın da kuvansın,

Canımın içi alsın da sevinisin,

Vegdalarım bulıp kalsın dip.

Söz verdiğimi bilsin diye.

Ciděgen çişmelerneñ talı bğğle

Cidigen çeşmelerin söğüdü eğilir

Akrın isken ceygě cillerde

Yavaşça esen bahar rüzgârında

Siz kalasız indě, biz kiteběz,

Siz kalıyorsunuz, biz gidiyoruz

Biz kiteběz yırak illerge.

Biz gidiyoruz uzak diyarlara.¹⁵

2.2.2.3.Hastalıklara Derman Olma Yönü:

İnsanoğlu tarih boyunca hastalık konusunda tıp ilmi dışında bugün alternatif tıp olarak nitelendirilen farklı çözüm yollarıyla birlikte hem vücudunu hem de içini rahatlatacağına inandığı birtakım batıl inançlara da yönelmiştir. Kendisine iyi geldiğini düşündüğü herhangi bir nesneye (yaprak, ot, hayvan, taş, su vb.) bir kurtarıcı kimliği yüklemiştir. İşte Tatarlar da kendileri için hayatı önem arz eden su ve onun tamamlayıcısı olan çeşmeye hastalıklara şifa, dertlere derman olma özelliğine binaen bir doktor sıfatı yüklemiştir. Rinat Battalov'un "Dalada Çişme Bulsam" adlı şiirinde bu durum gözler önüne serilir:

¹³ Rafis KORBAN, *Yara: Şıgırlar*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2004, s. 219

¹⁴ Cidigen: Yedi parlak yıldız yardımıyla Kutup Yıldızı'nı bulmada kullanılan takımyıldızı.

¹⁵ Nail GAZİEV ve diğerleri, *a.g.e*, s. 147-148

Eger de min kiñ dalada

Yalgız bir çişme bulsam,

Suvım birëp susaganga

Tuktamıy urgıp torsam,

Köç östesem suvım bëlen

Olısı-këçësine,

Min şifalı bulır idëm.

Eğer ben geniş bozkırda

Yalnız bir çeşme olsam,

Suyumu verip susayana

Durmadan akıp dursam,

Güç verirdim suyumla

Büyük ve küçüğüne

Ben şifalı olurdum.¹⁶

2.2.3. Bayramlar:

2.2.3.1. Sabantuy:

“Sabantuy, Tatar Türklerinin en önemli bayramlarından biridir. Bu bayram karın yerden kalkmasıyla başlar ve bahar müjdeleninceye kadar devam eder. Kadınlar evlerini temizlerler (ağaç tomruklarından yapılan evler her bahar Sabantuy öncesinde yıkanır, silinir). Erkekler ise avlu ile ahırını temizler ve süpürürler. Sabantuy bayramına özel içki (şıra) ve yemekler hazırlanır¹⁷. Bu bayramda hazırlıklar tamamlandıktan sonra gurbette olanlar, misafirler beklenmeye başlar:

Sabantuyga kilëğëz

Tugannarnı kürëğëz

Çişme suyun avız itëp,

Kunak bulıp kitëğëz.

Sabantuy'a geliniz

Kardeşleri görünüz

Çeşme suyunu tadıp,

Misafirliğe kalınız.¹⁸

Sabantuy'da çeşmelerin önemli bir yeri vardır. Her şeyden önce temizlik için gerekli olan suyun temin edildiği yerler olan çeşmeler aynı zamanda erkeklerin atlarını suladığı, çocukların birbirleriyle şakalaştığı ve birbirinden güzel genç kızların şık kıyafetlerle güzelliklerini sergiledikleri yerler olmuşlardır:

Meñgëlëk kader meñgëlëk

Bëzge kolaçın ceygen!

Çëm-tulı çerkeler suzgan

Yeşev digen çişmeden!

Bëznëñ uramda beyrem bu,

Bëznëñ uramda beyrem!

Sonsuzluk kadar sonsuz

Bize kucağını açmış!

Dopdolu bardaklar uzatan

Hayat denen çeşmeden!

Bizim sokakta bayram bu,

Bizim sokakta bayram!¹⁹

¹⁶ Rinat BATTALOV, *Gomër Uçağı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2008, s. 22

¹⁷ Çulpan ZARİPOVA ÇETİN, *Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri*, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Kasım-Aralık, 2004, s. 4

¹⁸ Nail GAZİEV ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 167

¹⁹ Nuriye İZMAYLOVA, *Tavga karap, tavlar bulıp...: Şigirler*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2011, s. 180

2.2.3.2. Karga Botkası:

Karga Botkası, Tatarlar'ın tarlalardan topladıkları yulaf ve mısırlarla kutladıkları bir bayramdır. Çeşme suyuyla hazırlanan *Karga Botkası* iyice pişirilir ve lapa haline geldikten sonra merhamet, bağışlanma, bolluk ve bereket adına Toprak Ana'ya sunulmak üzere tekrar toprağa serpiştirilir:

Mëne busı Cir Anaga.

Tübesëne tuklıgıñ bir.

Tamırına nıklıgıñ bir,

İl üstëne mullıgıñ bir,

İl eşçënde bëzge de bir!

Mëne busı-suga,

Su iyese onıtmasın!

Mëne busı-kükke.

Koyaşlı cılı köñner birsen!

İlge tuklık, gailege iminlëk kilsen!

Busı kargalarga.

Kanat oçlarında cılı alıp kilgen öçën...

İşte bu Toprak Ana'ya.

Üstüne tokluk ver.

Köküne kuvvet ver,

Yurt üzerine bolluğunu ver,

Yurt içinde bize de ver!

İşte bu suya,

Su iyesi unutmasın!

İşte bu göğe

Güneşli, sıcak günler versin!

Yurda tokluk, aileye huzur gelsin!

Bu kargalara.

*Kanat uçlarında sıcaklık getirdikleri için...*²⁰

2.2.3.3. Kaz Ömesë:

“Bu bayram, havalar soğuduğunda, kar yağdıktan sonra, genelde Kasım-Aralık aylarında başlayıp haftalarca sürer. *Kaz Ömesë*, Tatarlara özgü bir bayramdır ve başka bir Türk boyunda bu bayrama rastlanmamaktadır.”²¹.

Kaz Ömesë (*Kaz yolma şenliği*)'nin yapıldığı yerler çoğunlukla çeşme başları olmuştur. Gelinlik çağındaki kızlar kazları yolarken bu kızlara talip olan erkekler de onları seyrederek. Her iki grup birbirlerine atma türküler yakarak karşılıklı duygularını iletirler:

Kızlar:

Kızlar töşe su buyına,

Kazlar këbëk tözëlep

Kaz yöregën yugan kızınıñ

Üzeklerë özëlep.

Kızlar:

Kızlar iner su boyuna,

Kazlar gibi dizilip

Kaz yüregini yıkayan kızın

Yüreği daralıp.

²⁰ Nail GAZİEV ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 168

²¹ Çulpan ZARİPOVA ÇETİN, *Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri*, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Kasım-Aralık, 2004, s. 13

Kultıklarında tazları

Tazlarında kazları

Dulkinlanıp, yanıp-pěşěp

Ėşli öme kızları.

Koltuklarında tasları

Taslarında kazları

Heyecanlanıp, yanıp tutuşup

Çalışıyor imece kızları.

Bödre tallar arasında

Mermer baskıç, tēke yar.

Şul kızları karatırlık

Buldıklı yēğētlər bar.

Kıvırcık dallar arasında

Mermer merdiven, yalçın kaya.

Bu kızları kendine baktıracak

Maharetli yiğitler var.

İrkekler:

Kız balalar kaz yuvalar

Agıydēl sularında

Yēğētlər ozatıp kala,

Kēm iken uylarında!

Erkekler:

Genç kızlar kaz yıkıyorlar

Agıydil sularında

Yiğitler uğurluyorlar,

Kim imiş akıllarında!

Kız balalar kaz yuvalar

Kulları salkın iken.

Kulları salkın bulsa da,

Yöregē yalkın iken.

Genç kızlar kaz yıkıyorlar

Elleri soğuk imiş.

Elleri soğuk olsa da,

Yürekleri sıcak imiş.

Kız balalar kaz yuvalar,

Karlı-bozlu suları.

Yöregēne kuyup cılıt

Öşēgendēr kullarıñ...

Genç kızlar kaz yıkıyorlar,

Karlı ve buzlu suları.

Yüregine koyup ısıt

Üşüyen ellerini...²²

2.3. Âşık ile Mâşuk'un Vuslat Yeri Olan Çeşmeler

Kış boyunca eve hapsolan, yazları da tarlalarda çalışmak zorunda kalan Tatar gençlerinin baharın gelmesiyle eve sutaşıma bahanesiyle buluşabildikleri en özel yerler çeşmeler olmuştur. Ailelerin de aklında şüphe uyandırmayacaklarını düşündükleri en gözde buluşma mekânları hiç şüphesiz çeşmeler olmuştur:

²² Nail GAZİEV ve diğerkleri, a.g.e, s. 172

Çıltırap akkan çışmege
Suga dip kilgen idëm;
Tiz gëne eylenëp
Kaytırmın digen idëm.

Çağıldayıp akan çeşmeye
Su için gelmiş idim;
Çabucak dönüp eve
Giderim demiş idim.

Özdërëp nige karadıñ
Nik tottıñ çilegëmnen?
Sularım tügël, yalkınım
Tügëldë yüregëmnen.

Dönüp niye baktın,
Nasıl tuttun kovamdan?
Sularım değil alevim
Döküldü yüreğimden.

Kızarıp yangan şefaktan
Küzlerëm alalmadım.
Tibrendë tëlëm, eytërge
Süzlerëm tabalmadım.

Kan kırmızısı şafaktan
Gözlerimi alamadım.
Depreşti dilim, konuşacak
Kelime bulamadım.

Çışmege töşken sukmañıñ
Çitleri ülen gëne
Vegdem bar siña, bilmesën
Tik kürşë-külen gëne.

Dereye inen sokağın
Kenarları çimendir.
Sözüm var sana yalnız
Bilmesin konu komşu.²³

Âşıkların yüreğine düşen kor yalnızca aynı köyde yaşayan iki gençte görülmez, farklı köylerde yaşayan gençlere de tesir ederdi:

Sëznëñ avıl çışmesëñëñ
Suları salkın iken.
Sëznëñ avıl kızlarınıñ
Karaşı yalkın iken.

Sizin köy çeşmesinin
Suları soğuk imiş.
Sizin köy kızlarının ise
Bakışı yakıcı imiş.²⁴

Çeşmeler iki aşığı her zaman yan yana getirmeyi başaramıyordu. Ancak bu olumsuz durumu mektup vasıtası ile ortadan kaldırıyor; en güzel sevda sözcükleri bu sayede âşık ile mâşukta vücut buluyordu. Musa Celil'in "Altınsaç" adlı şiirinde bu duruma vurgu yapılmaktadır:

²³ Nail GAZİEV ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 145

²⁴ Reşit GEREY, **Buraznalar: Şiirler**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2007, s. 220

İsen bulsam, kavryılar²⁵

Yaltırlar kön kēbēk

Ülsem-nitsem, kavryılar

Karalırlar tön kēbēk.

Sağ olsam, tüyler

Parıldarlar gün gibi

Ölüp gitsem, tüyler

Kararırlar gece gibi.

Eger üzēn oçrasañ

Bēr-bēr avır kaygıga

İdēl buylap aksınlar

Miña altın kavryılar...

Eğer karşılaşırsan

Herhangi bir sıkıntıyla

İdil boyunca aksınlar

Bana altın tüyler...²⁶

Sevgiliye askerden gönderilen mektuplar da yine çeşmenin yanında açılıyor, hüznün ve aşkın sirayet ettiği mısralar suyun akışıyla hayat buluyordu:

Sagınıp şul Tañ çışmede

Bērgе bulgan çaklarını,

Soldatım gēl yazdı miña

Monsu selam hatların.

Özleyip şu Tañ Çeşmede

Birlikte olduğumuz anları,

Askerim hep yazdı bana

Hüzün dolu mektuplarını.²⁷

3. Çeşmede Zaman:

İhtiyaç duyulduğu takdirde çeşmeye günün herhangi bir saatinde gidilebilir. Yaşlısı genci, kadını erkeği herkes bu görevi rahatlıkla yerine getirebilir. Ancak Tatar gençlerinin çeşmelerden su alma zamanı genellikle güneşin ilk ışıklarının köye sirayet ettiği şafak vakti olmuştur:

Kil sin irten çışme buylarına,

Bērgе tıñlık anıñ ağışın.

Çēltēr çışme, belki, urtaklaşır

Küñlēmnēñ moñın, sağışın.

Gel sen sabah çeşme boylarına

Birlikte dinleyelim onun akışını.

Çağıldar çeşme, belki, ortak olur

Gönlümün kederine, özlemine.²⁸

Bu saatlerde çeşmeye bilhassa evlilik çağına gelmiş kızlar gider veya aileleri tarafından gönderilir. Anne ve babalar tecrübelerinden hareketle kızlarının sabahın erken saatlerinde çeşmeye gitmesinde herhangi bir sakınca görmezler. Çünkü gençlik yıllarında yüreklerine düşen ilk aşk ateşinin orada alevlendiğini, yine evliliğe giden yolda ilk adımın orada atıldığını bilirler:

²⁵ Kavryı: Kelime manası tüydür. Ancak burada tüylü divit kalem anlamında kullanılmış, mektubun bu kalem vasıtasıyla yazıldığı sezdirilmeye çalışılmıştır.

²⁶ Nail GAZİEV ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 145

²⁷ Fazıl ŞEYİH, **Tugan yakniñ bir talı: Şıgırlar**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2007, s. 100

²⁸ <http://erlar.ru/node/1629> 20.04.2015

Çiber kızlar eş söyeler
Kaya gına barsa da.
Yözge kızılık kitermes
Kilën itëp alsan da.

Güzel kızlar iş yaparlar
Nereye gitseler de.
Yüz de kızartmazlar
Gelin edip alsan da.

Çişmeden sular alganda
Çiltıry çileklerë.
Bër kürseñ onita almassiñ
Yeşël tal-tireklerën.

Çeşmeden sular aldığında
Çınlar kovaları
Bir görsen unutamazsın
Yeşil söğüt ve kavaklarını.²⁹

Sonuç

İlk bakışta yalnızca suyun temin edildiği yerler olarak düşünülen çeşmelerin, Tatar Türklerinin hayatlarında ne denli önem arz ettiği incelediğimiz şiirlerde açık bir şekilde görülmektedir. Âşıkların buluştuğu, bayramların kutlandığı, gelenek ve göreneklerin yaşatıldığı, birlik ve beraberlik duygusunun pekiştirildiği yerler olan çeşmeler, geçmişten geleceğe uzanan bir köprü olarak Tatar Türklerinin kültürünü ve yaratmalarını genç kuşaklara ulaştırmayı başarmıştır. Her ne kadar günümüzde köyden şehirlere hızlı bir şekilde göç devam etse de özellikle bayramlarda ve özel günlerde köy halkının ve şehirden gelenlerin buluştuğu ilk noktalar yine çeşmeler olmaktadır. Bu buluşmalar sürdükçe gelenekle olan bağ daha da perçinleşecek ve çeşmeler şüphesiz Tatar Türklerinin şiirlerinde daha da geniş bir yer bulacaktır.

Kaynakça

- Battalov**, R. (2008), *Gomër Uçagı*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 143 s.
- Celil**, M. (2004), *Eserler*, Kazan: Megarif Neşriyatı, 271 s.
- Çetin**, Ç. Z. (2004), *Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Kasım- Aralık, s. 1-23.
- Çetin**, Ç. Z. (2006), *Tatar Edebiyatının Gelişimi*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:9, Mayıs, s. 138-151.
- Çetin**, Ç. Z. (2008), *Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s. 72-82.
- Ercilasun**, A., **Akkoyunlu**, Z. (2014), *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Tdk Yayınları, 1120 s.

²⁹ Samat ŞAKİR, *Tönboyıklı kül buyında: Şiirler, poema*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2004, s. 236

- Gerey, R.** (2007), Buraznalar: Şigirler, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 288 s.
- İzmaylova, N.** (2011), Tavga karap, tavlur bulıp...: Şigirler, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 352 s.
- Korban, R.** (2004), Yara: Şigirler, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 288 s.
- Öner, M.** (2007), Türk Lehçeleri Grameri, Tatar Türkçesi, Ankara: Akçağ Yayınları, 681 s.
- Sade, G.** (2011), Yaratuv yava: Şigirler, balladalar, poema, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 255 s.
- Şakir, S.** (2004), Tönboyıklı kül buyında: Şigirler, poema, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 352 s.
- Şeyih, F.** (2007), Tugan yakniñ bir talı: Şigirler, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 207 s.
- Tatarstan Çişmeleri** (2008), Kazan: Zaman Neşriyatı, 193 s.
- Velieva, G.** (2005), Küñil Küzi: Şigirler, Proza, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 96 s.
- Veliullin, H.** (2004), Çişme: Cırlar hem romanslar, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Zakirov, R.** (2006), Can Cılısı: Şigirler, beyit hem poemalar, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı
- <http://erlar.ru/>
- <http://kitap.net.ru/>